

Tőzsér Árpád

KÉT JEGYZET POETICA LICENTIÁKRÓL

1. A magyar HIMNUSZ szórendje

A nemzeti erőforrás miniszterének a HIMNUSZ-hoz készítettett tavaly nyári új zenei változata s a vele csaknem egy időben született hírhedt *rapes* átírat megint ráirányította a figyelmet erre az egyébként is legismertebb magyar versre. A *rapes* szövegről csak annyit, hogy gusztustalan klapancia, az új hangszerelés szükségességéhez vagy szükségtelenségéhez meg nem tisztem hozzászólni, de úgy vélem, a műről magáról, nemzetudatunk e jeles építőeleméről sohasem beszélhetünk eleget: a jelentésrétegeiben tett minden újabb mélyfúrás, elmerülés kollektív önismeretünket és öntudatunkat erősíti.

Ezúttal én a mű inverzióiról, a szabályostól eltérő szórendjéről kívánok szólni.

Ki ne csodálkozott volna még rá (tanácstalan kegyelettel bár) az első strófa furcsa, első hallásra értelmezhetetlen ötödik és hatodik sorára?

Hogy összefüggéseiben lássuk a problémát, idézzük föl a két sort az előző sorokkal együtt:

„Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt...”

A szövegösszefüggésből az nyilvánvaló, hogy a költő a magyaroknak (s nem a tárgyhoz, a *Bal sors*hoz legközelebb álló főnév viselőjének, azaz az *ellenség*nek) kíván *víg esztendőt*, de nem értjük, ki tépi a *bal sors*ot, s hogyan hozhat a *bal sors* víg esztendőt bárkire is.

A Kölcsey-versek Szabó G. Zoltán jegyezte kritikai kiadása persze részben eligazít bennünket. Az ötödik sor a klasszikus költészeti normák szerint így hangzana: *akit a bal sors régen tép*, s a megváltoztatott szórend a *bal sors* központba állítását, kiemelését szolgálja, mondja Szabó G. De ez a magyarázat újabb homályt is okoz: az *hozzon rá* (na jó: a magyarra) *víg esztendőt*, akit a *bal sors* régen tép? S csak lassan világosodik meg az elménk, hogy az elbitangolt *rá* szócska itt nem hátravetett igekötő, hanem határozószó, és valóban az első sor *magyarjára* vonatkozik. Eszerint a vitatott két sor a hagyományos nyelvi normák szerint így hangzana: *Rá* (ti. a magyarra), *akit a balsors régen tép*, *hozz* (Isten) *víg esztendőt*.

A HIMNUSZ egyéb inverzióival a mű elemzői általában nem foglalkoznak, pedig az itt elemzett példán túl is van belőlük bőven. Szinte minden strófára jut egy.

Például a második szakaszban a szabályos *S amerre a Tisza, Duna hajjai zúgnak* szórend helyett ezt találjuk: „*S merre zúgnak hajjai / Tiszának, Dunának*”, s az ötödikben a klasszikus *Oszmán vad népének ajkain* helyett ezt olvassuk: „*ajkain / Oszmán vad népének*”.

Idézhetnénk persze a műből még más típusú szórendváltozásokat is. Az előbbieket azért emeltem ki s tettem egymás mellé, mert a szerkezete mindkettőnek ugyanaz: a hagyományos magyar *birtokos – birtok* sorrend helyén az idegenes, inkább az indo-európai nyelvekben otthonos genitívus (részeshatározó eset) áll, amelyben a birtok van első helyen s a birtokos a másodikon: *tengerén kínjának* (a szabályos *kínja tengerén* helyett).

S mire ez az idegenesség a HIMNUSZ-unkban?, kérdezhetnénk. Stiliztáink ilyenkor, magyarázatként, rendszerint a nyomatékosítást és az expresszivitást emlegetik, nekem viszont ez itt, funkcióként, kevésnek tűnik. De talán pluszjelentést nyerne az opus inverziói, ha tudatosítjuk, hogy a himnusz verselési formája a középkorig szinte kizárólagosan az inverziókkal gyakran élő időmérték, s hogy Kölcsey HIMNUSZ-a viszont klaszszikus időmérték és magyaros ütem szerint egyaránt olvasható. Akkor ugyanis a fordított szórend az időmértékkel s a régmúlttal hozható összefüggésbe, s egyszeriben a vers Keletet és Nyugatot, régmúltat és újabb korokat befogó roppant történelmi ívét hangsúlyozza. (A mű egyszerre ütemes és trochaikus jellegével Hankiss János foglalkozott annak idején.)

De legyen így vagy úgy, egy biztosnak látszik: HIMNUSZ-unk fensége, szárnyalása, megmegcsukló hangja nem kis mértékben éppen az inverzióinak köszönhető. A költő Isten és balsorsra ítéltetett nemzete között közvetít, könyörög kegyelemért, a téma tehát már önmagában is himnikus, magasztos, de Kölcsey Ferenc a formának is mestere: művének legaprobb retorikai eleme is jelentéshordó, és a himnuszi tartalmak irányába vág.

2. *Anda* a tudat alatt

Arany János A SZEGÉNY JOBBÁGY című versén merengek: vajon mit jelenthetett Arany idejében a vers első sorának „*andalog*” kifejezése?

A szó mai jelentése ugyanis ellentmond a versben megteremtett beszédhelyzetnek: a jobbágy „*keservesen végzi a vármegye robotját*”, „*két kajla sőrje*”, „*tántorog*” a kimerültségtől, s ő közben melázgatva, érzelmesen ábrándozva ballag a szekér mellett. Az „*andalog*” kifejezés ma tudvalevően annyit jelent, hogy melázva, lassan megy, érzelmes álmodozásba merül. (Vö. MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR. Akadémiai Kiadó, 1975.)

Régi és új értelmező és szófejtő szótárakat tanulmányozok, de a kérdést nem tudom magamnak megnyugtatóan megválaszolni. Verseknél kutakodom hát tovább, s végül Keats ODE ON A GRECIAN URN-jénél, azaz az ÓDA EGY GÖRÖG VÁZÁHOZ angol eredetijénél kötök ki, s talán nem egészen érdektelen, ha elmondom, hogyan.

Kutakodásom során először is azt sikerül megállapítanom, hogy az „*andalog*” kifejezés, akármennyire is csináltak, negédeskedőnek tűnik, nem nyelvújítási szó, „*andalogtak*” (vagy inkább „*antalogtak*”) már a XVI. században is, csakhogy akkor az *antal* szónak „ostoba, bamba” jelentése is volt. (Ezt az állítást az internetről halásztam le – <http://www.szokincshalo.hu/szotar/?qbetu=a&qsearch=&qdetail=365> –, hitelességéért tehát nem kezeskedem, de hihetőnek tűnik.) Aztán a FANNI HAGYOMÁNYAI-ba (1795) lapozok bele: „*Jövel, édes borzadások órája! estvéli szürkelllet, mikor az elmém oly mélyen elandalodik...*” – olvasom az első sorokat. A kifejezést tehát – kellemes hangzása miatt pozitív érzelmi töltést adva neki – valószínűleg a szentimentalisták tették „fennköltté”, előkelővé. Nem sokkal később azonban a szó még egy jelentéssel bővül. Aki a századfordulón *andalog*, az már nemcsak mereng, álmodozik, elmélkedik, hanem közben sétál is (mint ahogy Platón tanítványai sétáltak a kert jelentésű *akadémiában*). Csokonai már a lehető legnagyobb természetességgel írja a kisasszondi természetéről, hogy „*E helybe andalogni jó,*

/ *E hely poétának való*”, s aztán még számos versében használja a szót, és mindig *sétálgatva méltáz, mereng* jelentésben.

Aztán 1847-ben jön Arany, és úgy kísérli meg a szó jelentéskörének a tágítását, hogy az eredeti jelentéshez is visszanyúl: A SZEGÉNY JOBBÁGY „*andalog*” kifejezésének a jelentése: *elbambulva, tompán maga elé meredve ballag*.

Ezzel akár be is fejezhetnénk az *andalog* szó körüli andalgásainkat, ha a kifejezés további sorsa is nem lenne rendkívül tanulságos.

A későbbiek során ugyanis már maga Arany is szabadon, többféle jelentésben használja az *andalogot*. Néhány versében ő is Csokonaiként *andalog* (a „vőlegény” például az ÖLDÖKLŐ ANGYAL című versében így táncol: „*És mintha sűgár jegenye / Szellők dalára lejtene: / Úgy andalog, külön, sokáig*”), más verseiben viszont egyértelműen *ábrándozik, képzeleg* a szó jelentése, a mozgás, a sétálás mozzanata nélkül („*Túlparton egy halász ül, andalog*”, írja például az 1880-ban befejezett BOLOND ISTÓK-ban).

Mindez azt jelzi, hogy az állhatatlan *andalog* szó jelentése a XIX. század második felében sem állapodott meg. Sőt már alakjában is bizonyos szétfejlődést tapasztalhatunk.

Ballagi Mór 1873-as szótára *anda* alakban is közli a kifejezést, így: **anda** (melléknév): *elmélyedt, szórakozott, ábrándozó*. A rövidítés leleménye nem tudni, kinek a nevéhez fűződik, az új szó fő jellemzője mindenesetre az, hogy teljesen eltűnt belőle a csak emberre vonatkoztatható *sétálás, helyváltogatás* mozzanata. Komjáthy Jenő 1890 novemberében egy versében már a semmiből támadó világokra és a légre vonatkoztatja, így: „*Tudom, hogy újra csak megsemmisülnek, / Az anda lége tüstént elvegyülnek.*”

Néhány évtizednyi bizonytalanság után ki más, mint líránk talán legnagyobb „andalgója”, Tóth Árpád tér vissza a szócsaládhoz, s ő már egyaránt használja a szó hosszabb változatait s rövidített formáját, ez utóbbit az *andalgó* jelentésétől mindenképpen eltérő tartalommal. Tőle valók a következő idézetek: „*Harang, rikkancsok, anda zongorák / Skálája a politúros homályból*”, „*szirmok tüneményét / Figyeltem andán*”, „*Így lettem hálás minden... hozzám hajló anda tincserét*”, „*Kiterítem mezítlen lelkem, / Hadd járja holdfény, anda szél*”.

S itt egy újabb rejtély adódik: milyen jelentést tulajdonított Tóth Árpád ennek a furcsa rövidítésnek? A megoldáshoz egyetlen konkrét fogódzó kínálkozik.

A Tóth Árpádtól származó magyar ÓDA EGY GÖRÖG VÁZÁHOZ záróstrófájában ezeket a sorokat olvashatjuk: „*Oh, formák csöndje, anda gyönyöre / Az öröklétnék: hűs pásztormese!*” A megfelelő angol szöveg így hangzik: „*Thou, silent form, dost tease us out of thought / As doth eternity: Cold Pastoral!*” Szó szerinti fordításban: *Te, csöndes alakzat, a gondolaton túlra hergeltél bennünket, / ahogy az öröklét: hideg pásztordal*. Eszerint az *anda* a magyar fordításban a *gondolaton túlra (out of thought)* szókapcsolat helyett áll, s valami *magára nem eszméltet, gondolaton (tudaton) túlit* jelent.

Keats ódájának e híres magyar fordítása 1918-ban született. Freud ekkor már rég felfedezte a tudat alatt *mélázó ősválamit* (amint tudjuk, Kosztolányi nevezte így Freud „*es*”-ét, amely a német személyes névmás egyes szám harmadik személyének személytelen alakja), s ebben az időben a mélylélektan már Magyarországon is több, mint divat.

A jelek szerint 1918-ban az *anda* szó Tóth Árpád versnyelvében melléknév, és leginkább *mélát, merengőt* jelent, de kicsit, hogy úgy mondjam, Freuddal megfejelve, azaz tulajdonképpen (talán) olyan gondolatot/gondolkodást is jelzett, amelynek tere nem az agyban, hanem a lélekben, az ösztönökben, a tudat alatt van.